

**O‘ZBEK DAVLATCHILIGI TARIXSHUNOSLIGIDA QO‘QON XONLIGI
TARIXI VA MA‘NAVIY MEROSI MASALALARINING O‘RNI**

**МЕСТО ВОПРОСОВ ИСТОРИИ И ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ
КОКАНСКОГО ХАНСТВА В ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ
УЗБЕКИСТАНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ**

**THE PLACE OF THE ISSUES OF THE HISTORY AND SPIRITUAL
HERITAGE OF THE KOKAN KHANATE IN THE HISTORICAL
STUDIES OF UZBEKISTAN STATESHIP**

G.S.Madraximova

O‘R Qurolli Kuchlari Akademiyasi
Milliy iftixor va harbiy Vatanparvarlik
kafedrasi professori, tarix fanlari
nomzodi, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek davlatchiligi tarixida Qo‘qon xonligi davridagi madaniy merosni ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Nazariy asoslari sifatida tarixshunoslik, madaniyatshunoslik, sivilizatsiyalar to‘qnashuvi nazariyasi, strukturalizm, tarixiy-rekonstruktiv yondashuv va ijtimoiy konstruktivizmga asoslanishiga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: tarixiy meros, sivilizatsiya, tarixiy-rekonstruktiv, Arxiv hujjatlari, sotsiomadaniy, dekonstruksiya, artefaktologik metod

Аннотация: В статье научно анализируется культурное наследие периода Кокандского ханства в истории узбекской государственности. Обращается внимание на ее теоретические основы, базирующиеся на историографии, культурологии, теории столкновения цивилизаций, структурализме, историко-реконструктивистском подходе, социальном конструктивизме.

Ключевые слова: историческое наследие, цивилизация, историко-реконструкционный, архивные документы, социокультурный, деконструкция, артефактологический метод

Annotation: This article scientifically analyzes the cultural heritage of the Kokand Khanate in the history of Uzbek statehood. The theoretical foundations are

based on historiography, cultural studies, the theory of the clash of civilizations, structuralism, the historical-reconstructive approach and social constructivism.

Keywords: historical heritage, civilization, historical-reconstructive, archival documents, sociocultural, deconstruction, artifactological method

Markaziy Osiyo mintaqasi tarixiy jarayonlarida Qo‘qon xonligi davrining madaniy merosi, muhim o‘rin tutgan bo‘lib, murakkab ijtimoiy-siyosiy kontekstda shakllangan, boy ma‘naviy va estetik qatlamlarni o‘z ichiga olgan muhim ilmiy tadqiqot obektidir. Ushbu tarixiy merosni o‘rganishda nazariy-metodologik yondashuvning kompleksligi, uning ijtimoiy-falsafiy, tarixiy-madaniy, sivilizatsion va epistemologik asoslari alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki Qo‘qon xonligi madaniyati – bu faqat tarixiy voqealar ketma-ketligi emas, balki u o‘ziga xos tafakkur uslubining, davr ma‘naviyatining, din, san‘at, til, adabiyot va ilm-fanning uzviy uyg‘unlashgan shaklini aks ettiruvchi murakkab axboriy-tarixiy fenomen hisoblanadi. Avvalo, Qo‘qon xonligi davridagi madaniy merosni ilmiy jihatdan tadqiq etish nazariy asoslari sifatida tarixshunoslik, madaniyatshunoslik, sivilizatsiyalar to‘qnashuvi nazariyasi, strukturalizm, tarixiy-rekonstruktiv yondashuv va ijtimoiy konstruktivizmga asoslanadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur merosni faqatgina o‘tmishning muzeylashgan namunasi emas, balki dinamik, muloqotga kirishuvchi, ijtimoiy ongning shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatuvchi kompleks tizim sifatida talqin qilish lozim bo‘ladi.

Qo‘qon xonligi davridagi madaniyatni o‘rganishda tarixiy-konseptual yondashuv muhim o‘rin tutadi. Bu esa,

birinchidan, xonlikda shakllangan diniy-falsafiy tafakkur asosida shakllangan ma‘naviy diskurslarni tahlil qilishni talab qiladi.

Ikkinchidan, bu madaniyat o‘zining ijtimoiy tizimida qadimiy turkiy va islomiy sivilizatsiya qadriyatlarini o‘zaro uyg‘unlashtira olgan, shu bois Qo‘qon xonligi madaniy merosi o‘zida ikki yirik madaniy maydonning kesishmasini aks ettiradi.

Metodologik jihatdan esa, Qo‘qon xonligi madaniyatini o‘rganishda tarixiy-muqoyasaviy tahlil, sotsiomadaniy dekonstruksiya, kontekstual germenevtika, artefaktologik metod, arxivshunoslik va ikonologik tahlil usullarining uyg‘un qo‘llanilishi dolzarbdir. Chunki xonlik davrida yaratilgan yodgorliklar – masalan, Qo‘qon madrasalari, saroylari, xattotlik namunalari, qo‘lyozmalar, karvonsaroylar, zarduzlik va naqshinkorlik san‘ati – bularning barchasi nafaqat estetik qiymatga, balki ijtimoiy-axloqiy diskursni ham uzviy tarzda mujassamlashtirgan.

Qo‘qon xonligi davri madaniy merosini o‘rganish, avvalo, ob‘ektning o‘ziga xosligidan kelib chiqqan holda multidisiplinar va transdisiplinar yondashuvni talab qiladi. Bu esa tarix, falsafa, arxeologiya, san‘atshunoslik, sotsiologiya, antropologiya va muzeyshunoslik sohalarini birlashtirgan holda ilmiy xulosalarning aniq, asosli va puxta bo‘lishini kafolatlaydi. Shu jihatdan, ushbu merosni faqat tarixiy “xotira” emas, balki bugungi ijtimoiy-madaniy identitetni shakllantirishda hal qiluvchi resurs sifatida tahlil qilish lozim. Ayniqsa, milliy uyg‘onish, tarixiy ong va madaniy mustaqillik jarayonlarida Qo‘qon xonligi madaniy merosini o‘rganish nazariy-metodologik jihatdan dolzarb va strategik ahamiyatga ega.

Qo‘qon xonligi tarixi va ma‘naviy merosining o‘zbek tarixshunosligidagi o‘rni va tahlili, milliy g‘oya va tarixiy xotiramizni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu mavzudagi tadqiqotlar nafaqat davlatchilik an‘analari, balki madaniy, adabiy va ma‘naviy meros nuqtai nazaridan ham katta ilmiy ahamiyatga egadir. Qo‘qon xonligi XIX asrdagi Markaziy Osiyo tarixidagi yirik davlatlardan biri sifatida turli siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni o‘zida mujassam etgan. Bu davlatning tarixi nafaqat turli rasmiy hujjatlar va tarixiy manbalarda, balki zotan xalq xotirasida ham chuqur saqlangan.

Qo‘qon xonligining tarixshunoslikdagi o‘rni, avvalo, uning mustaqil davlat sifatida shakllanish jarayonlarini o‘rganish bilan boshlanadi. Arxiv hujjatlarining tahlilidan ma‘lum bo‘lishicha, xonlikning siyosiy tuzilishi va ichki boshqaruv tizimi murakkab va rivojlangan bo‘lgan. Xonlikdagi markazlashgan boshqaruv, mahalliy amaldorlar tizimi va moliya-iqtisodiy mexanizmlar uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynagan.

Ma‘naviy meros masalasiga kelganda, Qo‘qon xonligi davrida diniy va dunyoviy bilimlarning uyg‘un rivoji kuzatiladi. Bu davrda ishlab chiqilgan qo‘lyozmalar, devonlar va tarixi asarlar xalqning ma‘naviy ehtiyojlariga mos ravishda yaratilgan va hozirda ham yuksak tarixiy qiymatga ega. Ishoqxon Ibrat, Mirzo Olim Toshkandiy, Mullo Olim Hojiy kabi mualliflar o‘z asarlari orqali Qo‘qon xonligining ma‘naviy yuzi va tarixiy voqeligini batafsil yoritganlar. Ta‘kidlash kerakki, Qo‘qon xonligi tarixi va merosi O‘zbekiston tarixshunosligida murakkab jarayon sifatida qaraladi. Bu jarayonda arxiv materiallari, qo‘lyozmalar, muzey fondlari va turli ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivida saqlanayotgan hujjatlar xonlikdagi siyosiy o‘zgarishlar va ularning aholining turmush tarziga ta‘sirini ochib beradi. Shu bilan birga, Turkiston general-gubernatorligi bosmaxonasida nashr etilgan manbalar xonlik va Rossiya imperiyasi munosabatlari tarixini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Qo‘qon xonligida ta‘lim, adabiyot va san‘at sohalaridagi rivoj ham tarixshunoslikda alohida e‘tiborga sazovor. Xonlar tomonidan madrasalar, kutubxonalar va masjidlar qurilishi ta‘lim taraqqiyotini ta‘minladi. Misol uchun, Qo‘qon Adabiyot muzeyi va O‘lkashunoslik muzeyi fondlarida saqlanayotgan qo‘lyozmalar xonlikning ma‘naviy merosi to‘g‘risida bebaho ma‘lumotlar taqdim etadi. Qo‘qon xonligi tarixi va ma‘naviy merosi o‘zbek tarixshunosligida murakkab, lekin muhim ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani shakllantirish va ma‘naviy qadriyatlarni tiklashda hal qiluvchi o‘rin tutadi.

Bugungi kunda O‘zbekiston madaniy merosining dunyoning nufuzli muzeylarida jumladan, Rossiyaning Sankt-peterburg shahrida, saqlanib kelinayotganligini alohida e‘tirof etish mumkin. Ushbu muzeylardagi Qo‘qon xonligi madaniyatiga tegishi bo‘lgan xalq san‘atiga, hunarmandchilikka oid noyob ashyolar muhim ahamiyatga ega. “O‘zbekiston madaniy merosi” ning “Din tarixi davlat muzeyi to‘plami” da ham aynan Qo‘qon xonligi davriga oid bir qancha hujjatlar mavjud. Ularda “XIX asr oxiri va XX asr boshlarida mavjud bo‘lgan” “maktablar dindorlar va hayr-ehson qiluvchi boy kishilar mablag‘lari hisobidan kun ko‘rganlik” lari haqida ma‘lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari ushbu muzeyda Qo‘qon xonligiga tegishli ganch o‘ymakorligi, tasviriy san‘at, kulolchilik haqida ham ko‘pgina materiallar mavjud.

Mustaqillik yillarida bir qator tarixchi, san‘atshunos va muzeyshunos olimlar tomonidan madaniy merosni muzeylashtiriga oid tadqiqot, adabiyotlar hamda davriy matbuot materiallari tayorlandi. O‘zbekiston madaniy merosi bilan bog‘liq muzeylarni mustaqillik davridagi faoliyati va taraqqiyoti bo‘yicha L.Mankovskaya, J.Ismoilova, M.Bekmurodov, M.Rashidova, R.Almeyer, D.Kuryazova, G.Fuzailova, M.Hasanovning asarlari mavjud. Mustaqillik davridagi muzeylar faoliyati va taraqqiyoti M.Isakovning nomzodlik dissertatsiyasida arxiv ishi va muzey ishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik O‘zbekiston arxiv fondlarini yaratish misolida bayon etilgan.

Xulosa qilganda, o‘zbek davlatchiligi tarixshunosligida Qo‘qon xonligi tarixi va ma‘naviy merosining alohida o‘rni bor. Shu sababli Qo‘qon xonligining XVIII asrni ikkinchi yarmi va XIX asrdagi ma‘naviy, madaniy jarayonlari, ularni muzeylashtirish tamoyillarini tarixiy yo‘sinda alohida tadqiqot obekti sifatida o‘rganilish muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zR MDA, 1-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 976-ish, 25-28-varaqlar.
2. Amiriy. “Devon” – O‘zR FAShi, № 3642, 51 a v.
3. Ishoqxon Ibrat "Tarixi Farg‘ona", O‘zR FAShi, № 11616, 76 v.
4. Mirzo Olim Toshkandiy, "Ansob ul-salotin va tavarix al-xavoqin", O‘z FAShi, № 5255, 225 v.
5. “Tarixi Turkiston”, Mullo Olim Hojiy, 1915, 220 b.
6. O‘zR MDA 715-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 60-ish, 195-196-varaqlar.
7. “O‘zbekiston madaniy merosi. Din tarixi davlat muzeyi to‘plami.(SANKT-PETERBURG, ROSSIYa). “SILK ROAD MEDIA”. “EAST STAR MEDIA”.TOSHKENT.2020.
8. Isakova M.S. Istoriya Sentralnogo gosudarstvennogo arxiva kinofotofonodokumentov i ego deyatelnost po sozdaniyu fondov istorii kulturi Uzbekistana: Avtoref. dis kand. ist. nauk. – Tashkent: UzMU, 2004. – C. 30.